

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, ОГЛЯДИ

УДК 94:343.264

Р. Давидюк

ОСТАРБАЙТЕРИ З РІВНЕНЩИНИ: МІЖ ДВОМА ТОТАЛІТАРНИМИ РЕЖИМАМИ

(Рецензія: Данильчук В. Р. *Українські оstarбайтери: 1941–1947 рр. (на прикладі Рівненської області)* / В. Р. Данильчук. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 282 с.; іл.; Данильчук В. Р. *Reichskommissariat – Рейхові: українці з Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині* / В. Р. Данильчук : Монографія. – Рівне: ПП ДМ, 2013. – 282 с.; іл.).

Друга світова війна була однією з найбільших трагедій українського народу. Це був час протистояння регулярних армій, зіткнення на одній території партизанських і підпільних рухів, геноцидів і депортацій, мобілізацій і вивезень на примусові роботи. Сучасна вітчизняна історіографія Другої світової війни має вагомий здобуток: розроблені нові концептуальні підходи у вивченні маловідомих, а подекуди, зовсім нових проблем. Передусім це стосується визначення геополітичного місця України у тогочасних подіях, з'ясування ролі людського фактору, намагання осмислити державотворчі аспекти повстанської боротьби.

Не втрачає свого значення і залучення до наукового обігу нових документів, їх систематизація і переосмислення. Показовою у цьому плані є праця рівненського історика Віталіни Данильчук, присвячена суспільно актуальній та маловивченій на регіональному рівні науковій темі – проблемі вивезення і репатріації населення, яке в період Другої світової війни проживало на території сучасної Рівненської області.

Монографія Віталіни Данильчук «Українські оstarбайтери: 1941–1947 рр. (на прикладі Рівненської області)» та її друге видання «Reichskommissariat – Рейхові: українці з Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині» складається із трьох розділів, передмови, післямови, додатків. У рецензованій праці проаналізовано процес вивезення та обставин перебування мешканців Рівненщини на примусових роботах у Німеччині та Австрії у роки Другої світової війни, їх подальшу репатріацію, суспільно-політичне і соціально-економічне становище в умовах сталінського тоталітарного режиму. Цікаво, що дослідниця всебічно вивчила вербувальну політику німецької окупаційної влади на території нашого краю, прослідкувала етапи, визначила характерні риси акцій з вивезення рівнян на примусові роботи, уточнила статистичні дані вивезеного населення, окреслила організаційну структуру репатріаційних органів, проілюструвавши їхню діяльність на прикладі окремої області.

Відзначимо, що монографія написана на солідній історіографічній та джерельній базі. Опрацьовану літературу дослідниця умовно поділила на чотири групи: радянську, сучасну вітчизняну, діаспорну та зарубіжну (російську, білоруську, німецьку, голландську). Визначальними джерелами у написанні роботи стали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Рівненської області, Галузевого державного архіву Служби безпеки України у м. Рівне, Державного архіву Волинської області, місцеві періодичні видання окупаційного періоду, збірники опублікованих документів та спогади оstarбайтерів.

Особливу групу джерел склали вперше введені до наукового обігу матеріали фільтраційних справ, заведені на вивезених до Німеччини та Австрії мешканців Рівненщини, що зберігаються у Держархіві Рівненської області. За допомогою статистичних методів Віталіна Данильчук провела обробку матеріалів названих фільтраційних справ та на їх основі склала таблицю, у якій відобразила згруповані відомості про дату і місце народження особи, стать, національність, обставини і час її вивезення, сферу праці, а також час звільнення, репатріацію та подальшу долю. Для більшої достовірності та точності розрахунків дослідниця опрацювала 10% фільтраційних справ, що склало понад 1200 одиниць, перелік та інформація з яких вміщена у додатку А, який займає 100 сторінок (с. 170–270). На основі цих матеріалів авторка змогла простежити періоди найбільшої інтенсивності акцій вивезення, охарактеризувала основні сфери зайнятості рівнян та обчислила частку репресованих оstarбайтерів, вивезених після репатріації у Польщу і Чехословаччину. Розрахунки було проведено за допомогою універсального узагальнювального критерію Стюдента.

Схвально те, що дослідниця застосувала метод усної історії, який є важливим для розуміння становища пересічної людини, її світоглядного сприйняття, психологічного стану. Віталіна Романівна проаналізувала опубліковані спогади та змогла особисто поспілкуватися з 14 колишніми оstarбайтерами, записавши їхні розповіді. Крізь призму усної історії, на основі досвіду окремої людини авторка змогла показати різні способи виживання у складних умовах, відтворити цікаві деталі з життя оstarбайтерів. Грунтовний та всебічний аналіз джерельної бази дав можливість авторці висловити власну думку з багатьох дискусійних аспектів проблеми.

Критичне опрацювання комплексу різноманітних за походженням та ступенем інформативності матеріалів дозволило з'ясувати, що на Рівненщині акції примусового вивезення на роботу до Німеччини та Австрії епізодично розпочалися із кінця літа–осені 1941 р., більш активно проводилися з 1942 р. до березня 1944 р. Вербувальна кампанія реалізувалася за допомогою як агітаційно-пропагандистських так і силових методів за пріоритетності останніх. Агітаційно-пропагандистська робота окупаційної адміністрації здійснювалася за допомогою легальної періодики, дрібної друкованої продукції, що включала різноманітні плакати, оголошення, листівки, стінні газети, відозви, накази, засобів радіомовлення та кіно, а також шляхом організації виставок та влаштування спеціальних зборів з виступами оstarбайтерів. Названі засоби мали на меті психологічно вплинути на українське населення, сформулювати позитивні уявлення про працю в Німеччині і у такий спосіб сприяти добровільному зголошенню на виїзд. Незважаючи на потужність агітаційно-пропагандистської кампанії, вона не принесла очікуваних результатів, тому окупаційна адміністрація перейшла до радикальних дій: масових облав та індивідуальних захоплень місцевих жителів. Для цього залучалися гебітскомісаріати, окружні, міські, районні та сільські управи, жандармерія, охоронні війська, підрозділи СС. Дослідниця ретельно відтворила діяльність вербувальних комісій та бірж (відділів) праці, районних управ і сільських старост, тобто всієї владної ланки, яка була причетна до організації процесу вивезення наших краян. Водночас виокремлено діяльність місцевих громадських структур самопомогі, спрямованих на підтримку нужденного населення, зокрема на забезпечення продуктами харчування, одягом, а подекуди і коштами. Характеризуючи місцевий управлінський апарат, Віталіна Романівна документально підтвердила його повну залежність і підзвітність німецькій адміністрації, яка лише на початковому етапі окупації виявляла певну стриманість в українському питанні. Аналіз політики нацистів дав змогу дослідниці стверджувати, що в подальшому тактика окупантів кардинально змінилася, а для виконання планів поставок нацистське керівництво використовувало весь можливий комплекс методів (с. 50).

Спираючись на широку документальну базу, Віталіна Данильчук прийшла до висновку, що наймасштабніші примусові мобілізаційні акції в краї відбувалися з квітня по червень 1942 р. Із загальної кількості вивезених рівнян (28.783) 54% було вивезено саме упродовж 1942 р. При цьому періодичність та масштаби вивезення у кожному з районів Рівненської округи різнилися, найбільше жителів було вивезено із Дубенського, Вербського та Березнівського районів. Масштабна акція вивезення людей відбулася у 1943 р., що стосувалося, насамперед, працездатних осіб і розглядалася як «обов'язок українців». Масового характеру постачання робочої сили до Німеччини і Австрії набрала «евакуація із зони бойових дій» під час відступу окупантів.

Зі сторінок монографії дізнаємося, що у період інтенсивного примусового вивезення населення Рівненщини, існували випадки добровільного виїзду, детерміновані складністю економічного становища, а відтак, потребою покращення рівня матеріального забезпечення. Втім, епізодичність таких явищ дає підстави стверджувати, що відсоток населення, яке добровільно виїхало на роботу до Німеччини з Рівненщини, був незначним. На сторінках монографії знаходимо і матеріал про різні форми спротиву політиці нацистської влади.

Важливо, що проаналізувавши джерела, дослідниця уточнила існуючі дані стосовно чисельності вивезеного з Рівненщини на роботу до Німеччини та Австрії населення, обґрунтувавши цифру 28.783 вивезених осіб, що на 6.511 більшою, ніж та, якою оперували дослідники раніше. На основі проведених авторкою статистичних досліджень встановлено, що із загальної кількості вивезених із Рівненської області 65% складали чоловіки, 35% жінки, більшість із них за національністю були українцями і

вихідцями із сільської місцевості. Найчисельнішою була група рівненських оstarбайтерів часу народження з 1921 по 1925 рр. народження, тобто молоде та працездатне населення.

Віталіна Романівна, звернувши належну увагу на обставини життя і праці оstarбайтерів, показавши труднощі їх пристосування до чужорідного соціуму, прийшла до висновку, що соціальна адаптація оstarбайтерів залежала від сфери зайнятості, умов роботи та проживання. Дослідниця доводить, що все життя оstarбайтерів було суворо підпорядковане інструкціям та указам нацистського керівництва, умови праці були надзвичайно важкими. Разом з тим, до наукового вжитку залучено маловідомий матеріал про факти доброзичливих стосунків між «господарями та оstarбайтерами», хоча авторка робить, на нашу думку, цілком правильне, застереження про епізодичність подібних випадків.

Окремий розділ монографії В. Р. Данильчук присвятила аналізу процесу повернення основного потоку оstarбайтерів на Рівненщину у 1945–1947 рр., акцентувавши увагу на формуванні та діяльності радянських репатріаційних органів різних рівнів, труднощах облаштування та становищі репатріантів в умовах сталінського тоталітарного режиму. У монографії наголошується, що репатріаційною роботою керувало Управління уповноваженого у справах репатріації громадян СРСР з Німеччини та окупованих нею країн, значна увага приділялася формуванню мережі перевірно-фільтраційних, збірно-пересильних, контрольно-пропускних, перевірно-розподільних пунктів і таборів, обліку репатріантів, виявленню серед них так званих «ворожих елементів». Дослідниця показала, що повернення оstarбайтерів відзначалося великими труднощами: значна частина людей поверталася не організованим порядком, а невеликими групами; неточним був облік; на пересильних пунктах не було належних умов для перебування репатріантів. Ускладнював ситуацію морально-психологічний тиск, що виявлявся у недовірі, постійних підозрах і перевітках репатріантів.

Заслужують на увагу додатки до монографії, в яких поміщено 12 таблиць і сім діаграм, що значно підсилили авторський аналіз. Додатки у концентрованій формі подають динаміку вивезення мешканців Рівненської області на примусові роботи впродовж окупаційного періоду.

На нашу думку, рецензована робота має ґрунтовний, аналітичний характер, підсумовує та розвиває на матеріалах Рівненської області попередні дослідження означеної тематики. Праця Віталіни Данильчук визнана переможцем конкурсу «Краща книга Рівненщини 2014 р.» у номінації «Краще видання з мемуаристики та документалістики», а провідний бібліотекар Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки Наталія Оксанич розробила буктрейлер до книги Віталіни Данильчук.

Вважаємо, що авторські думки, вперше введені до наукового вжитку архівні матеріали, сміливі всебічні обґрунтування та висновки стануть цінним матеріалом для сучасної історіографії, будуть використовуватися дослідниками у подальших наукових пошуках, а монографія буде цікавою студентам, краєзнавцям, вчителям, всім, хто цікавиться історією, адже вона доповнює, деталізує, подекуди змінює наше бачення подій Другої світової війни, дозволяє по-новому осмислити ті трагічні події.